XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA XORAZM BAXSHILARI REPERTUARI VA ULARNING IJTIMOIY-MADANIY DARAJASI

Soatqulov Islom
Qarshi shahar muhandislik maktabi o'qituvchisi
Soatqulovislom59@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Xorazm vohasidagi dostonchilik va baxshichilik san'atining rivojlanish bosqichlari, baxshilarning repertuar tarkibi hamda ularning ijtimoiy-madaniy maqomi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Xorazm baxshichilik maktabining boshqa hududiy maktablardan ajralib turuvchi o'ziga xos xususiyatlari, ya'ni ijro uslubida yozma adabiyot (klassik g'azallar) hamda xalq og'zaki ijodi (epik dostonlar) sintezi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Xorazm dostonchilik maktabi, baxshichilik san'ati, repertuar, ijtimoiy-madaniy maqom, "Go'ro'g'li" dostonlari, oshiqona dostonlar, klassik g'azalchilik, cholg'u ansambli.

REPERTOIRE AND SOCIO-CULTURAL STATUS OF KHOREZM BAKHSHIS IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Abstract: This paper provides a scientific analysis of the development stages of epic storytelling and the art of Bakhshi in the Khorezm Oasis during the late 19th and early 20th centuries, focusing on the repertoire structure and socio-cultural status of the bakhshis. The study highlights the distinct features of the Khorezmian Bakhshi school compared to other regional traditions, specifically the synthesis of written classical literature (ghazals) and folklore (epic tales) in their performance style.

Keywords: Khorezm school of bakhshi, art of bakhshi, repertoire, socio-cultural status, "Gorogly" epics, romantic epics, classical ghazals, instrumental ensemble.

РЕПЕРТУАР И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ СТАТУС ХОРЕЗМСКИХ БАХШИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация: В данной работе научно анализируются этапы развития сказительского искусства и традиций бахши в Хорезмском оазисе в конце XIX – начале XX века, с акцентом на состав репертуара и социально-культурный статус бахши. В исследовании раскрываются специфические особенности хорезмской школы бахши, отличающие её от других региональных школ, а именно синтез письменной классической литературы (газелей) и фольклора (эпических сказаний) в исполнительском стиле.

Ключевые слова: Хорезмская школа бахши, искусство бахши, репертуар, социально-культурный статус, дастаны «Гороглы», романтические дастаны, классическая газель, инструментальный ансамбль.

Kirish

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Markaziy Osiyo xalqlarining, xususan, Xorazm vohasi aholisining ma'naviy va estetik hayotida dostonchilik bilan baxshichilik san'ati yetakchi o'rinlardan birini egallagan edi [1:64]. Xorazm dostonchilik maktabi o'zining ijrochilik xususiyatlari, musiqiy tuzilishi hamda poetik matnlardan foydalanish mahorati bilan boshqa mintaqaviy baxshichilik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

maktablaridan keskin ajralib turadi [6:76]. Mintaqada shakllangan bu o‘ziga xoslik eng avvalo baxshilarning repertuar boyligida hamda ularning jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy o‘rnida yaqqol namoyon bo‘lgan [3:185]. Ushbu davrda Xorazm baxshilari shunchaki folklorni avloddan-avlodga uzatuvchi ijrochilar emas, balki xalqning estetik didini shakllantiruvchi, mumtoz adabiyot namunalari hamda ma’rifiy g‘oyalarni keng omma orasida targ‘ib qiluvchi o‘ziga xos madaniyat elchilari vazifasini o‘taganlar [7:89].

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Xorazm baxshilarining repertuari o‘zining janrlar xilma-xilligi va teran mazmuni bilan ajralib turgan. Repertuarning asosiy mazmuni xalq orasida keng tarqalgan va xalqning qahramonlik hamda vatanparvarlik tuyg‘ularini madh etuvchi epik dostonlar, ya’ni "Go‘ro‘g‘li" turkumi dostonlari tashkil etgan [4:142]. "Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi", "Ozarboyjonga safar", "Avazxon", "Xirman dali" kabi epik asarlar baxshilar ijrosida doimiy ravishda yangrab, el-yurt tinchligi, mardlik hamda adolat g‘oyalarini tarannum etgan [4:142]. Shu bilan birga, Xorazm baxshichilik an’anasida "oshiqona dostonlar" ham nihoyatda katta o‘rin tutgan. "Oshiq G‘arib va Shohsanam", "Tahir va Zuhra", "Oshiq Mahmud", "Oshiq Oydin", "Sayfilmuluk" kabi dostonlar xalq ommasi tomonidan sevib tinglangan [9:120]. Mazkur dostonlarda insoniy muhabbat, vafo, sadoqat hamda ezgulikning yovuzlik ustidan qozongan g‘alabasi badiy yuksaklikda kuylangan.

XIX asr oxirida Xorazm baxshilarining ijrochilik uslubi va cholg‘u jo‘rligi ham o‘ziga xos mukammallikka erishdi. Surxondaryo va Qashqadaryo dostonchilari asosan dombra jo‘rligida hamda bo‘g‘iz ovozida (do‘mbra uslubi) doston kuylagan bo‘lsalar, Xorazm baxshilari ochiq ovozda, ya’ni "ochiq tomoq" uslubida va mukammal cholg‘ular ansambli jo‘rligida kuylashgan. Xorazm baxshisining yonida doimiy ravishda dutor, bulamon (yoki g‘ijjak) hamda doira chalan sozzandalar ansambli harakat qilgan[5:98]. Cholg‘u ansamblining mavjudligi dostonlarning musiqiy bo‘yog‘ini va boyligini oshirgan, har bir epizod va voqea-hodisaga mos ravishda musiqiy kuylar (Xorazm el kuylari va maqom pardalari) tanlangan. Bu musiqiy hamrohlik baxshiga doston dramaturagiyasini tomoshabinga ta’sirchan va his-tuyg‘ularga boy tarzda yetkazishga xizmat qilgan[.

XIX asr oxiri va XX asr boshida Xorazm baxshichilik maktabining Suyav baxshi, Jumaniyoz baxshi, Bola baxshi (Qurbonnazar Abdullayev), Ahmad baxshi va Jumaboy baxshi kabi yirik vakillari faoliyat ko‘rsatgan[2:112]. Ushbu san’atkorlar o‘zlarining nodir xotirasi va yuksak ijrochilik iste’moli bilan onlab dostonlarni va yuzlab xalq kuylarini mukammal bilishgan. Ular ijro etgan dostonlar xalq orasida keng ommalashgan va ma’naviy tarbiya vositasi sifatida xizmat qilgan. Baxshilar qishloqma-qishloq, shahrma-shahar yurib, o‘z san’atlarini namoyish etish orqali turli hududlar o‘rtasidagi madaniy va ma’rifiy aloqalarni ta’minlashgan. Ularning davrasiga to‘plangan yoshlar dostonlardagi mardlik, vatanparvarlik va insonparvarlik g‘oyalaridan yoda solib turgan.

XX asr boshlarida Xorazmda shakllangan jadidchilik va ma ma’rifatparvarlik harakati ham baxshichilik san’atiga o‘z ta’sirini o‘tkazdi. Jadid ma’rifatparvarlari xalq og‘zaki ijodi va baxshichilik san’atiga milliy o‘zlikni anglash va xalqni ma’rifatli qilishning muhim quroli sifatida qaradilar[7:89]. Ular baxshilar repertuaridagi vatanparvarlik va ma’rifiy yo‘nalishdagi dostonlarni qo‘llab-quvvatlab, ularni xalq yig‘inlarida va yangi usul maktablarining madaniy tadbirlarida ijro etilishiga imkoniyat yaratdilar. Bu esa baxshilarning ijtimoiy-siyosiy va madaniy faolligini yanada oshirdi. Baxshilar o‘zlarining termalari va dostonlari orqali jamiyatdagi illatlarni tanqid qilib, ma’rifat va taraqqiyot g‘oyalarini ilgari sura boshladilar..

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Xorazm baxshilarining repertuari va ijtimoiy-madaniy darajasi o‘zining yuqori bosqichida bo‘lgan. Baxshilar an’anaviy xalq ijodiyoti bilan yozma mumtoz adabiyotni,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

xalq kuylari bilan maqom an'analarini ustalik bilan birlashtirib, o'ziga xos sintezlashgan badiiy maktabni yaratdilar. Ularning jamiyatdagi yuqori ijtimoiy maqomi, ma'rifiy faoliyati va adabiy savodxonligi Xorazm vohasining ma'naviy hayotida hal qiluvchi rol o'ynadi. Baxshilar qoldirgan boy repertuar va ijrochilik an'analari bugungi kunda ham o'zining tarixiy, badiiy hamda ma'rifiy qimmatini saqlab kelmoqda va o'zbek nomoddiy madaniy merosining ajralmas qismi hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Xorazm baxshilarining repertuari va ularning jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy darajasi ushbu davrdagi umumiy ma'rifiy, adabiy hamda badiiy yuksalish bilan uzviy bog'liq holda kechgan. Yozma adabiyot va xalq og'zaki ijodining ushbu o'zaro uyg'unlashuvi Xorazm baxshichilik maktabining boshqa mintaqaviy maktablardan keskin farq qiluvchi yetakchi o'ziga xosligini tashkil etgan. Umuman olganda, XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Xorazm baxshilari xalqimizning ko'p asrlik ma'naviy merosini asrab-avaylash, uni yangi badiiy shakllar va g'oyalar bilan boyitish hamda kelajak avlodlarga yetkazish borasida beqiyos xizmat ko'rsatganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayev Q. (Bola baxshi). Xorazm dostonchilik an'analari va ijrochilik sirlari. – Urganch: Xorazm, 2005. – B. 64.
2. Jumaniyozov R. Xorazm baxshilari va dostonchilari. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 112.
3. Imomov K., Mirzaev T., Sarimsoqov B. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990. – B. 185.
4. Mirzaev T. Xalq dostonlari va dostonchilar. – Toshkent: Fan, 1981. – B. 142.
5. Matyakubov O. Xorazm maqomlari va dostonchilik musiqasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uy, 2004. – B. 98.
6. Pardayev A. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda folklorshunoslik va etnografiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012. – B. 76.
7. Qobulov N. Xorazm dostonlarida yozma adabiyot an'analari. – Toshkent: San'at, 2015. – B. 89.
8. Reichl K. Turkic Oral Epics: Traditions, Forms, Poetic Structures. – Bloomington: Indiana University Press, 1992. – P. 156.
9. Xudoyberganov K. Xiva xonligi madaniy hayoti va san'ati. – Urganch: Xorazm, 2010. – B. 120

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.